

POVODOM OBILJEŽAVANJA 130-GODIŠNJICE ROĐENJA I 70-GODIŠNJICE
SMRTI VASE PELAGIĆA

Ove godine navršila se 130-godišnjica rođenja i 70-godišnjica smrti Vase Pelagića, markantne figure druge polovine XIX vijeka ne samo Bosne i Hercegovine nego i šireg balkanskog područja. Pelagićev rad na širenju socijalističkih ideja i njegova dosljedna i permanentna kritika društava u kojima se kretao nose u sebi obilježja jedne epohe balkanske istorije i jedne ličnosti sasvim osobene bilo da je posmatramo sa stanovišta njenog intelektualnog stvaralaštva i praktične djelatnosti, bilo sa stanovišta ljudskog karaktera i temperamenta.

Pelagićev život i rad pobuđivali su, s vremena na vrijeme, interes istoričara i publicista, ali su razmatranja bila pretežno fragmentarna i nepotpuna.

Da bi se dobila punija znanja i interpretacije djela, kao i jasnije predstave o ličnosti Vase Pelagića, Glavni odbor SSRN Bosne i Hercegovine imenovao je Odbor za obilježavanje godišnjice njegovog rođenja i smrti, koji je, u saradnji sa Društvom istoričara Bosne i Hercegovine i Novinskim izdavačkim preduzećem »Zadru-gar«, organizovao dvodnevni (8. i 9. 12. 1969) simpozijum u Vasi Pelagiću.

U toku dvodnevnog rada na simpozijumu je, uz prisustvo oko trideset naučnih i kulturnih radnika, podneseno 11 referata i saopštenja. Rezultate svojih istraživanja saopštili su istoričari, filozofi i pedagozi iz Beograda, Zagreba, Novog Sada, Cetinja, Banja Luke i Sarajeva.

U uvodnom referatu Mitar Papić je ukazao na životni put i djelo Vase Pelagića kao preteče socijalizma u Bosni i Hercegovini prateći ga pri tome od rođenja do smrti u raznim sredinama, razvoju i sazrijevanju.

U saopštenju, Filozofsko-socijalna osnova pedagogije i prosvetiteljstva Vase Pelagića, Vladimir Grujić (Beograd) razmatrao je pitanja: moralno učenje i racionalizam, ateizam, politički program — socijalistički »trebnik« i uloga nauke u životu društva u djelu Vase Pelagića. Grujić je interpretirao Pelagićeve poglede na društvo i pojedinca u njemu ne ispuštajući iz vida ni za momenat Pelagićeva kretanja i promjene sredina koje su mu pružale nova saznanja i nadahnuća. U stvari, Grujić razmatra uticaje koje su na Pelagića imali racionalizam, socijalističko učenje i ruski revolucionarni demokracizam. Transformacija ovih učenja u Pelagića ispoljila se u njegovim rješenjima aktuelnih društvenih pitanja na Balkanu. O tome Grujić ovako piše: »U iznošenju svojih filozofskih shvatanja Pelagić najpre polazi od načela korisnosti u svakoj formi čovekovog delovanja: umnog ili telesno-ekonomskog. Utilitaristički princip smatra glavnim i zbog toga u njegovim izlaganjima ima jednostranog tumačenja i zastranjivanja. Pelagićev praktičizam pak odgovara njegovim namerama kulturnog i društvenog radnika, dok prosvetiteljski rad, istina u duhu socijalističkog učenja utopijskog pravca, čini osnovu da bi se ostvario zadovoljan i srećan život ljudi«.

Stalna borba za »narodno blagostanje« pobuđivala je kod Pelagića interesovanje za razne oblasti života. Mjesto fizičkog vaspitanja u pedagoškoj teoriji i praksi Vase Pelagića, predmet je saopštenja Nade Malešević (Banja Luka), koja je uspješno interpretirala i sistematizovala Pelagićeve teoretske koncepcije o fizičkom vaspitanju mlade generacije. Ovo je jedan od prvih radova koji na stručan i dokumentovan način tretira ovu oblast Pelagićeve djelatnosti, što neposredno upotpunjava naše predstave o širini njegovih pogleda. Mada nije do detalja razrađivao svoje postavke o fizičkom vaspitanju, rad iz ove oblasti svrstava Pelagića u red značajnih pedagoga fizičke kulture u južnoslovenskim zemljama XIX vijeka.

Poznato je da do danas nisu utvrđene pojedine činjenice iz biografije Vase Pelagića. U tom pogledu značajan doprinos dao je V. Vojvodić (Novi Sad) u saopštenju: Jedna izgubljena godina u školovanju Vase Pelagića. Vojvodić je sve ranije i novootkrivene podatke podvrgao sistematskoj analizi i naučnoj kritici usmjeravajući svoju pažnju na godinu rođenja, ime oca, a posebno na utvrđivanje godina školovanja Vase Pelagića u Bosni i Srbiji.

O djelovanju Vase Pelagića u različitim sredinama podneseno je pet saopštenja: Risto Besarović, Djelovanje Vase Pelagića u Bosni i Hercegovini na bazi dokumenata Arhiva Bosne i Hercegovine; Nikola Martinović (Cetinje), Vasa Pelagić i Crna Gora; Kliment Džambazovski (Beograd), Vasa Pelagić i Makedonska revolucionarna socijalistička grupa; Mladen Vukomanović (Beograd), Delatnost Vase Pelagića na organizovanju radnika u Srbiji 90-tih godina XIX veka, i Vlado Oštrić (Zagreb), O odnosima između Vase Pelagića i radničkog pokreta u Hrvatskoj.

Risto Besarović je u svom saopštenju ukazao na malo poznate podatke koji govore o vezama Vase Pelagića sa Bosnom i Hercegovinom u vrijeme austrougarske okupacije. To su, uglavnom, policijski akti koji govore o Pelagićevom kretanju, i prepiska između Pelagića i njegovih istomišljenika i prijatelja u Bosni i Hercegovini. Mada je svega jedanput, i to vrlo kratko (1879), boravio u Bosni i Hercegovini pod Austro-Ugarskom, dokumenti pokazuju da Pelagić nikad nije prestao da se interesuje za ovu zemlju i da je u njoj djelovao posredstvom svojih knjiga i brošura.

Kliment Džambazovski prikazao je saradnju Vase Pelagića sa predstavnicima makedonskog socijalističkog pokreta, odnosno Makedonskom revolucionarnom socijalističkom grupom u Sofiji na čelu sa Vasilom Glavinovim. Medusobna ideološka povezanost Pelagića i spomenute socijalističke grupe bila je spontana i razvila se posredstvom Pelagićevih članaka, brošura i knjiga. Makedonski socijalisti vidjeli su u Pelagiću neustrašivog, beskompromisnog i dosljednog revolucionara i borca koji se otvoreno i vrlo oštro suprotstavljao nacionalističkim i šovinističkim tendencijama srpske buržoazije prema Makedoniji. Ova grupa je svoju idejnu povezanost sa Pelagićem manifestovala u nekrologu odštampanom povodom njegove smrti gdje ga veliča kao jednog od najistaknutijih socijalističkih ideologa i revolucionara ne samo srpskog nego i ostalih južnoslovenskih i balkanskih naroda.

Mladen Vukomanović usmjerio je svoja istraživanja na Pelagićevu aktivnost u Srbiji u posljednjoj deceniji njegovog života. U to vrijeme Pelagić se najsnažnije ispoljava kao propagator socijalističkih ideja i organizator srpskog radništva. Vukomanović je posvetio znatno više pažnje Pelagićevom praktičnom radu. U teoretskim razmatranjima koja su više usputna on nije precizirao u kojim se pitanjima Pelagić približava naučnom socijalizmu, a u kojima ostaje na pozicijama drugih socijalističkih pravaca. Takođe referent nije dovoljno ukazao na karakter Pelagićevog zadružnog sistema i koliko u njemu ima elemenata patrijarhalne balkanske zadruge i ruskog »mira«, a koliko elemenata modernog zadružnog pokreta koji razvija zapadno-srednjoevropski proletarijat. Pelagićev praktični rad koji je bio odraz njegovih teoretskih postavki doživio je neuspjeh u ovoj oblasti, jer nije pravilno sagledao stratifikaciju društva i posebnost interesa pojedinih društvenih slojeva. Međutim, Pelagiću pripadaju značajne zasluge na organizovanju radništva u Srbiji, jer se s njegovim naporima završava predistorija modernog organizovanog radničkog pokreta u ovoj zemlji.

Pažnju učesnika simpozijuma privuklo je interesantno izlaganje Vlade Oštrića o Pelagićevim odnosima sa radničkim pokretom Hrvatske. Oštrićeva pažnja usmjerena je na četiri osnovna momenta ovih odnosa: prvo, stav V. Pelagića prema *Radničkom listu* (1874); drugo, djelatnost grupice socijalista koja je ostala iz vremena bosanskog ustanka u Majuru (Banija); treće, odnos između Pelagića i hrvatske SDS 90-tih godina XIX vijeka i, četvrto, odnos antisocijalističkih struja u radničkom pokretu Hrvatske (pravaški radnici — »frankovci« i »domovinaši«) prema V. Pelagiću.

Kada se 1874. godine pojavio u Zagrebu *Radnički list*, Pelagić je odmah reagovao oštrom kritikom. Oštrić ovu kritiku smatra promašenom, jer je ovaj list u historiografiji pozitivno ocijenjen. On se pojavio u doba prve kristalizacije socijalističkih ideja i radničkog pokreta u jednoj nerazvijenoj sredini. Osnov Pelagićeve kritike ovog lista Oštrić vidi u tome što se hrvatski radnički pokret formira na srednjoevropskim — austrijskim i njemačkim — izvorima, a Pelagić na zapadnim socijalističkim idejama.

Interesantna je uloga majurske grupe socijalista koja u početku djeluje pod Pelagićevim rukovodstvom a kasnije pod njegovim posrednim uticajem.

Predstavnici ove grupe aktivno učestvuju u prvomajskoj proslavi u Zagrebu, a znan je njihov doprinos i u formiranju SDS Hrvatske i Slavonije. Ova grupa je umnogome doprinijela povezivanju SDS sa selom i razradi propagandnih metoda u seljačkim sredinama.

Neposredna saradnja između hrvatske SDS i Pelagića odvijala se posredstvom lista *Sloboda*. Prema Oštriću, Pelagić je za hrvatske socijaliste bio jedan od izvora socijalističke misli, ali u odnosu na njemačke i austrijske uzore sekundarnog značaja.

Antisocijalističke struje u hrvatskom radničkom pokretu, odnosno oba pravca pravaških radnika obarali su se u svojoj štampi na Vasu Pelagića nazivajući ga »anarhistom« i »zavoditeljem«.

Ovim razmatranjima svakako bi se mogao dodati i neposredni uticaj Vase Pelagića na Vitomira Korača, jednog od osnivača modernog radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji.

Saopštenje Slavka Mićanovića, Vaso Pelagić — razmišljanja o ličnosti, predstavlja uspjelu sintezu o Pelagićevom ljudskom liku i vremenu u kojem je živio. Mićanović je razmatrao Pelagića u dvije sredine — bosanskoj i srpskoj — dakle, upravo u onim sredinama koje su ga najviše zaokupljale i inspirisale i kojima se on uvijek iznova vraćao obogaćen novim iskustvima, saznanjima i idejama.

Na osnovu podnesenih referata i saopštenja dobija se potpunija predstava o Pelagićevom životu i radu. On je izraziti predstavnik sredina i društava u kojima je nikao, sazrijevao i formirao se. Čovjek balkanskog društva druge polovine XIX vijeka, Pelagić je s izvanrednim darom zapažao i osjećao sva raspoloženja i stanja potčinjenih, siromašnih i zaostalih balkanskih masa. Njegovu prirodnu nadarenost da zapazi i interpretira »narodne nevolje« nadopunjuje izvanredna lična hrabrost da sve i svakome javno kaže i napiše, ne misleći pri tome na posljedice koje su vodile ličnom stradanju. Dok su literate njegovog vremena opisivali prirodu i malograđansko društvo koje se tek formiralo, Pelagića je inspirisalo političko, socijalno, ekonomsko i kulturno stanje radničkih i seljačkih društvenih slojeva.

Smisao izučavanja i vrednovanja djela Vase Pelagića najbolje je izrazio Slavko Mićanović na kraju svog kratkog saopštenja: »Pelagić je među ljudima ostavio traga iza sebe. Ali ne po tome što je bio značajan teoretičar — djela koja je on napisao o socijalizmu, o borbi protiv religije i klerikalizma, o pedagoškim i školskim pitanjima i tako dalje — ostala su ispod onog nivoa na kojem je u njegovo doba bila nauka u Evropi, pa i u samoj Srbiji — nego po tome što je cijelu energiju svoje ličnosti — fizičku, intelektualnu i moralnu — posvetio borbi za oslobođenje potlačenih masa radnog naroda, što je u toj borbi istrajao do kraja uvijek isti, uvijek spreman na žrtvu, neumoran i nepodmitljiv«.

Mada su učesnici ovog simpozijuma pristupili svestranom razmatranju Pelagićevog života i djela unoseći u dosadašnja saznanja o njemu nove činjenice i poglede, izostalo je cjelovitije razmatranje Pelagićevih socijalističkih shvatanja i uzora koji su presudno uticali na njegove teoretske i praktične preokupacije. Vjerovatno je prigodni karakter ovog simpozijuma uslovio izvjesnu emotivnost i nedovoljnu naučnu kritičnost naročito prema nekim pogledima Vase Pelagića. No i pored toga, on predstavlja značajan podstrek za izradu monografije o Pelagiću zasnovane na široj naučnoj osnovi.

U okvirima programa za obilježavanje 130-godišnjice rođenja i 70-godišnjice smrti Vase Pelagića, Muzej revolucije Bosne i Hercegovine priredio je izložbu na temu: Vaso Pelagić — život i djelo. Tematsko ekspozicioni plan izložbe postavio je Tonči Grbelja, a likovnu i tehničku realizaciju Babajić-Ugljen Zlata. Na oko 140 eksponata prikazan je životni put Vase Pelagića — djetinjstvo, školovanje, početak kulturno-prosvjetnog djelovanja, boravak u Rusiji, rad u Banja Luci, učešće u bosansko-hercegovačkom ustanku 1875—1878. godine itd. Veoma impresivno su prikazani brojni originalni dokumenti i prva izdanja Pelagićevih djela, što na vizuelan način upotpunjava naše predstave o ovoj značajnoj i interesantnoj ličnosti.

U ovoj godini pojavile su se i dvije knjige o Vasi Pelagiću. To su radovi dvojice aktivnih istraživača kulturne prošlosti Bosne i Hercegovine (XIX i XX vijek) — Riste Besarovića i Mitra Papića. Prije dvadesetak godina Risto Besarović je napisao biografiju Vase Pelagića i od tada su samo na mahove i djelomično izučavana njegova djela i upotpunjavani biografski podaci. U studiji, *Vaso Pelagić — život i rad* (»Svjetlost«, Sarajevo, 1969, 200 strana) R. Besarović je, na osnovu svoje ranije studije o Pelagiću i novootkrivenih podataka, prikazao životni put i najznačajnija djela Vase Pelagića. Mada ova knjiga predstavlja do sada najpotpunije

razmatranje o Pelagiću, sam autor ukazuje da ona predstavlja »prilog osvjetljavanju životne djelatnosti istaknutog narodnog borca« bez pretenzija da se dadne konačan sud o njegovom djelu.

U knjizi *Pelagić i o Pelagiću* (NIP »Zadrugar«, Sarajevo, 1969. 198 strana), Mitar Papić je objavio veliki broj tekstova Vase Pelagića i fragmenata napisanih o njemu. Mitar Papić je veoma uspješno prikupio i odabrao 287 fragmenata iz djela i članaka Vase Pelagića objavljenih u raznim listovima. Pri ovom izboru autor je konsultovao i koristio se bogatom i raznovrsnom literaturom i publicistikom i gotovo svim značajnim arhivima i bibliotekama u zemlji tako da ova zbirka fragmenata predstavlja svojevrsnu antologiju tekstova koja današnjem čitaocu na izvanredno zanimljiv način predstavlja djelo i ličnost Vase Pelagića.

Ilijas HADŽIBEGOVIĆ